

דף קיח

רביעי גומר עליו את ההלל. ואומר הלל הגדול...!

'בעיקרה נתקנה אמירת הלל הגדול על כוס חמשי, שסמכוהו הגאונים על לשון והבאתי אתכם אל הארץ הכתוב אחרי ארבע לשונות של גאולה, שכן הפרנסה תלויה בביאה אל ארץ זבת חלב ודבש. ושכן זה שהקב"ה זן ומפרנס לכל בריה, הוא מוסיף על הגאולה ומעולה במעלה ממנה, שכן הקיום התמידי גדול מן הישועה שבפעם אחת. ולפיכך נאמר נתן לחם לכל בשר בסוף השבחים, לאחר ויפרקנו מצרינו. וכן אמרו חכמים: קשים מזונותיו של האדם יותר מן הגאולה... הרי שהפרנסה ממקום גבוה יותר, מן הקב"ה היושב ברומו של עולם, והיא תלויה בשם העצם, שם הוי"ה [שגימטריא שלו עשרים ושש, כמספר 'כי לעולם חסדו' שבמזמור זה], שהוא לבדו היה הווה ויהיה ומהוה ומקיים נפש כל חי. ואנו נוהגים לכלול את ההלל הגדול בכוס רביעי. ומכל מקום עושים לו זכר בפני עצמו במזיגת כוס אחת שקורין אותה 'כוס של אליהו' – הוא פינחס הכהן שניתנה לו ברית שלום וברית חיים, ועל ידו נשפע שפע ברכה לקיום החיים בשלום' (מתוך סדר ליל פסח. ע' בראשונים כאן ובאבודרהם – תפלות של שבת).

'קשין מזונותיו של אדם כפליים כילודה דאילו ביולדה כתיב בעצב ובמזונות כתיב בעצבון. על משמעות הסיומת 'ון' שבסוף מלה, אם באה להכפיל ולרבות (כמו שדרשו כאן), או לצמצם ולהקטין (כפי שמצינו בדברי הראשונים. וערש"ש) – ע' במובא בסוטה י.

'בשעה שאמר הקב"ה לאדם וקוץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה זלגו עיניו דמעות. אמר לפניו: רבש"ע, אני וחמורי נאכל באבוס אחד?! כיון ששאמר לו בזעת אפך תאכל לחם נתקררה דעתו. אולי ניתן לפרש (עפ"י דברי ר"צ הכהן זצ"ל מלובלין): לאחר קלקול החטא שנכנסה באדם זוהמת הנחש להיות מתאוה להנאה גשמית, היה מצטער ואומר, מעתה מאכלי כמאכל הבהמה מאבוסה הוא, אכילה גשמית למילוי הכרס בלבד. נענה לו הקב"ה ונתן לו את האפשרות שיהא מתקן מאכלו בזעת אפיו, והרי תיקון הלחם הנעשה בידי אדם אינו קיים בבעלי חיים. תיקון המאכל הזה אינו רק בפעולות גשמיות של אפיה וכד' אלא יש כיוצא בהם בעולם הרוחני. כלומר, אעפ"י שירד האדם ממדרגתו ונתערבו בלבו טוב ורע, עדיין יש בכחו לתקן מאכלו, להסיר את הפסולת ולעדן את אכילתו. ואם ידע לעמול ולהתיגע במלחמת היצר עד שיזכה לקדש את מעשיו והנאותו ולכוין לבו לשמים בכל פעולותיו – יוכל האדם גם לאחר החטא להיות ניוון מן הלחם ומ'מוצא פי ה" אשר בו (עפ"י 'תבל בצדק' לאבי מורי זצ"ל, עמ' רמח).

'קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף'. אין הכוונה שהנס גדול וקשה לפניו ח"ו – כי הכל שוה לפניו – אלא פירושו שמצדנו צריכים אנו להתבונן ולהכיר את הפלא הנפלא והנס הגדול על פי השגתנו. וזהו מה שכתב הרשב"א 'ונפקא מינה למבעי רחמי', כי בבקשת הרחמים נכיר את גדולת הנס בדבר המזונות אשר רוב בני אדם יטעו ויחשבו לענין טבעי, ונברר בתפילתנו לעצמנו כי אין טבע כל עיקר, והכל אך ממנו ית' בא לנו, מבלי סבה זולתו. ועל כן אך ממנו נבקש ונשיג' (מתוך מכתב מאלהו ח"א עמ' 179).

– כשם שבקריעת ים סוף לא עלה על הדעת מתחילה שהקב"ה יקרע להם הים ויבואו בתוכו בחרבה,

אלא הישועה באה באופן בלתי צפוי, כן הדבר בענין הפרנסה, האדם חושב מחשבות וטורח טרחות שונות, והשי"ת עוזרו באופן שלא עלה על לבו כלל (בשם הר"ב מפשיסחא, מובא ב'שמח ישראל' חול המועד פסח, ועוד).

– כשם שהים נקרע להם לישראל מכה אמונתם ובטחונם בקב"ה, על ידי קפיצתם למים ללא חשבונות רבים, כי בדרך הטבע לא היתה להם אפשרות להנצל (וע' ב"ר ספ"ב), כך האדם כשיאמין באמונה שלמה ובבטחון גמור שהקב"ה יזמין לו פרנסתו – ישיג את מבוקשו (עפ"י הרה"ק מלובלין; תולדות אדם – בסופו).

כל המבזה את המועדות כאילו עובד עבודה זרה –

'וענין המבזה את המועדות – שעושה מלאכה בחולו של מועד ובו אל העונש מפני שאין איסור מלאכת חולו של מועד מפורש בתורה. וזהו על דרך כופר לדבר אחד להכעיס, אשר ביארנו כבר כי אין לו חלק לעולם הבא...' (שערי תשובה ח"ג קמו, וע"ש יא).

יש מפרשים 'המבזה את המועדות' [דלא כרשב"ם ורבנו יונה] – היינו ימים טובים האסורים במלאכה מדאורייתא (כן כתבו בספר באר שבע ובמחצית השקל (או"ח תקל) בדעת הרמב"ם (יו"ט ו, טז) והתוס' בחגיגה יח.).

'כל המספר לשון הרע... ראוי להשליכו לכלבים'. טעם הדבר כמו שכתב מהר"ל מפראג כי הכלבים היו שומרים עצמם בעת הצורך מלחרוץ את לשונם לבני ישראל, ככתוב (שמות יא, ז). והאדם אשר חלק לו ה' בינה ודעת ואינו יכול לעצור ברוחו ולכבוש את יצרו – גרוע מן הכלב במדרגתו.

(רב ייבי, יומא; חפץ-חיים פר' משפטים)

'ע"ב) 'מאי דכתיב וימרו על ים בים סוף – מלמד שהמרו ישראל באותה שעה ואמרו כשם שאנו

עולין מצד אחד כך מצרים עולים מצד אחר...'. ע"ע במובא בערכין טו.

דף קיט

וינצלו את מצרים – רב אסי אמר: עשאוה כמצודה זו שאין בה דגן. רבי שמעון [בן לקיש] אמר: כמצולה שאין בה דגים'. 'דגן' מורה על קיום החיים, כלומר ישראל לקחו ביציאתם כל כח קיום החיים של מצרים. וריש לקיש מוסיף כמצולה שאין בה דגים, 'דגים' מורה על שורש החיים, כי התחלת בריאת החיים היתה הדגים במאמר ישרצו המים, ונטלו ישראל מהם שורש המקור מהתחלת חיותם (בית יעקב שמות נב – מהרה"ק מאזביצא. וע"ע מי השילוח ח"א לקוטי הש"ס).

שמעתי ש'מצולה שאין בה דגים' רומז על העלאת עצמות יוסף ע"י משרע"ה, שיוסף הוא מקור הברכה והחיות, המשביר לכל מצרים, ונאמר בו 'ידגו'.

'כמצולה שאין בה דגים'. בא להוסיף שנטלו כל כסף וזהב שהיה שם קודם בוא יוסף למצרים, כמו שמריקים המצולה מדגים הגדלים בתוכה (רא"מ הורביץ).

וינצלו את מצרים בגימטריא: עשאוה כמצודה שאין בה דגן (בעל הטורים בא. גם 'דגן' ודגים' עולים למספר אחד. 'אמת ואמונה').

א. נוסח חתימת ברכת הגאולה; אמר רבא: שבקריאת שמע (ערבית ושחרית. ע' או"ח רלו), ובהלל – גאל ישראל'. שבתפילה – גואל ישראל', מפני שהתפילה היא בקשת רחמים על העתיד. [וכיוצא בזה אמר רבי זירא לענין ברכת הקידוש שאומרים בה 'אשר קדשנו במצוותיו...' (ערי"ף ורש"ש) ואילו בתפילה 'קדשנו במצוותיך...']

ב. בברכת 'שמחנו באליהו הנביא עבדך ובמלכות בית דוד משיחך' שבהפטרה חותם 'מגן דוד' (ועשתי לך שם גדול כשם הגדלים אשר בארץ – תני רב יוסף: זהו שאומרים 'מגן דוד'). ואילו בברכת 'את צמח דוד' שבתפילה חותם 'מצמיח קרן ישועה'. במסכת סופרים (יג, ג) נוסח החתימה שבהפטרה: 'מצמיח קרן ישועה לעמו ישראל'. ויש נוסח: 'אלקי דוד מצמיח ישועה לעמו ישראל' (עפ"י מדרש שמואל כו).

ג. סבי דפומבדיתא (רב יהודה ורב עינא. סנהדרין יז) אמרו לחתום ברכת קדושת היום בשבת, בין בתפילה בין בקידוש – 'מקדש השבת'. וביום טוב – 'מקדש ישראל והזמנים'. ואמר להם רבא (בבה"ג: רבה, וכן משמע שהרי רבא לא ראה את רב יהודה. ע' הגהות בן אריה): בתפילה שעיקרה ברבים – יחתום 'מקדש ישראל' בין בשבת בין ביום טוב, ואילו בקידוש שעיקרו ביחיד, יחתום בשבת 'מקדש השבת' וביום טוב 'מקדש ישראל והזמנים'. והוכיחו שרבא חזר בו והודה לדבריהם. וכן סובר רב פפא תלמידו, וכן פסק מרימר.

דפים קיז – קיח

ט. א. מתי מוזגים ושותים כוסות שלישי ורביעי?

ב. האם מותר לשתות בין הכוסות?

א. מוזגים כוס שלישי בסוף המזון, ומברך עליו על מזונו ואחר כך שותהו [ואפילו אם ננקוט בעלמא ברכת המזון אינה טעונה כוס, אמרו חכמים שיעשה מצוה בכל כוס וכוס]. רביעי – גומר עליו את ההלל, ואומר עליו הלל הגדול [= מהודו לה' כי טוב (מזמור קלו) עד על נהרות בבל]. דברי רבי יהודה. רבי יוחנן אומר: משיר המעלות (קלד-קלו). רב אחא בר יעקב אמר מכי יעקב בחר (קלה-קלו). דברי רבי טרפון. ויש אומרים: ה' רעי לא אחסר. ואומר עליו ברכת השיר [= רב יהודה אמר: 'הללוך'. רבי יוחנן אמר: 'נשמת כל חי' (ולרבי יוחנן אומר שניהם. רשב"ם ותוס').

א. לדעת רשב"ם אומרים שתי הברכות. ואילו רבנו חיים כהן לא היה חותם ב'הללוך' אלא ב'נשמת' בלבד, כי לשון ברכת השיר משמע ברכה אחת. וכן המנהג להלכה. וחלוקים המנהגים בדבר; יש נוהגים לומר 'הללוך' מיד לאחר ההלל [קודם הלל הגדול] – בלא חתימה, ולאחר 'נשמת... ישתבח... חותמים 'מלך מהולל בתשבחות' (עפ"י מג"א וח"י). ויש חותמים אז 'הבוחר בשירי זמרה... כרגיל' (עפ"י פמ"ג ועוד). ויש שאומרים 'הללוך' עם חתימתו לאחר 'נשמת... ישתבח... מעולם ועד עולם אתה א-ל' (כן הוא בשו"ע). ואם חתם 'ישתבח' בברכה, יאמר 'הללוך' בלא חתימה. וכן לפי המנהג הראשון אם חתם בשעת אמירת 'הללוך', הרי כשאומר 'ישתבח' לא יחתום (משנ"ב תפ סק"ה עפ"י אחרונים).

ב. הרי"ף ועוד ראשונים גורסים 'ח מ ש י' – אומר עליו הלל הגדול. והתוס' חולקים. והרו"ה כתב שלרבי טרפון שותים כוס חמישי ועליו אומרים הלל הגדול, אבל אנחנו נוקטים להלכה כתנא

קמא שאינו חייב אלא ארבע ואינו אומר הלל הגדול. ואם רצה – שותה עוד הרבה. והרמב"ן כתב שכוס חמשי רשות אבל אסור לשתות יותר. וכששותה כוס חמשי אומר עליו הלל הגדול, וכשאינו שותה – אינו אומר.

ואולם יש אומרים שאין הלל הגדול תלוי בכוס חמשי כלל אלא אומר על כוס רביעי, שלא נזכרה כוס חמישית בתלמוד לגרסתם. וכן נוהגים (עפ"י רש"י ורשב"ם; או"ח תפ,א).

ב. בין הכוסות מותר לשתות, מלבד בין שלישי לרביעי.

א. בירושלמי אמרו הטעם שמא ישתכר ולא יוכל לומר הלל, אבל יין שבתוך המזון אינו משכר כל כך. ויש מפרשים טעם איסור השתיה לאחר כוס שלישי כדי שלא יבטל טעם המצה. ולפי טעם זה אסור לשתות גם לאחר ההלל וכוס רביעי, אבל לפי טעם הירושלמי לא מצינו איסור (תוס'). ויש אומרים שאף לפי טעם הירושלמי אסור לפי שחייב לספר ביציאת מצרים עד שתחטפנו שינה (ערא"ש ס' לג; טשו"ע תפא,ב) הלכך חוששים שמא ישתכר ולא יספר (עפ"י בהגר"א, מובא במשנ"ב סק"א).

ושתייית מים נראה שיש להתיר לכל הטעמים, ודלא כמו שכתב הר"י יוסף טוב עלם בסדרו לאסור (תוס'). ואולם שתית שאר משקים שאינם משכרים, לפי הטעם שישאר טעם-מצה בפיו – יש לאסור (עפ"י רמ"א ואחרונים). ויש לחוש לדעה זו אם לא במקום צורך גדול. ונראה ששתיית תה וכד' אינה מבטלת טעם המצה (ע' משנ"ב סק"א).

ויש מפרשים טעם האיסור מפני שנראה כמוסיף על הכוסות, משא"כ לאחר כוסות ראשון ושני אינו נראה כמוסיף כי כן רגילים לשתות קודם הסעודה ובתוכה (עפ"י ב"ח תעט ועוד). ולפי טעם זה אסור אפילו במשקה שאינו משכר, אם הוא חמר מדינה (פרי חדש).

ב. יש אומרים להמנע מלשתות בין כוס ראשון לשני יין או כל משקה המשכר. וראוי להזהר בכך. וכן נוהגים (עפ"י כלבו; או"ח תעג,ג).

דפים קיט – קכ

ר. א. כיצד נאמר ההלל? האם מברכים עליו תחילה וסוף?

ב. מהו 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן'? האם מפטירים לאחר המצה 'אפיקומן'?

א. מקום שנהגו לכפול את ההלל – יכפול. לפשוט – יפשוט. לברך אחריו – יברך אחריו. הכל כמנהג המדינה. אמר אביי: לא שנו אלא לאחריו אבל לפניו – מצוה לברך, כשאר המצוות שמברך עליהן עובר לעשייתן.

ב. 'אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן'. פירש רב: שלא יעקרו מחבורה לחבורה [אפיקומן] – הוציאו כליכם-בגדיכם, לילך לחבורה אחרת]. גזרו שלא לאכול בחבורה אחרת אחר אכילת הפסח, שמא יאכל את הפסח בשני מקומות, וכדעת רבי יהודה שאסור לעשות כן (רשב"ם ותוס').

אחר אכילת מצה כגון בזמן הזה שאין פסח, כתבו התוס' שאין איסור לאכול במקום אחר כי המצה נאכלת בשני מקומות. וכן דעת בעל המאור והראב"ד (סוף הל' חמץ ומצה) הרא"ה ומהר"ם חלאוה.

וברש"י ורשב"ם (להלן קכ.) מבוואר שאסור לאכול מצה בשני מקומות. וכן נפסק בשלחן ערוך